

Η ΙΕΡΟΤΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΚΑΘ' ΕΑΥΤΗΝ ΚΑΙ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΠΡΟΣ ΤΑ ΒΙΟΗΘΙΚΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ

Καθηγητής Κωνσταντίνος Β. Σκουτέρης

1. Εισαγωγικά ερωτήματα και επισημάνσεις

Σήμερα δοκιμάζεται ή ιστορία της φύσεως και ή άντοχή του άνθρῶπινου προσώπου, ίσως περισσότερο από όποιαδήποτε άλλη έποχή. Άν γενικά ή τεχνική «άποτελεί τόν παράγοντα τών μεγαλυτέρων μεταβολών στην ιστορία του κόσμου»¹, ή πρόοδος στή Βιοτεχνολογία φαίνεται νά ξεπερνά και αυτά τά όρια του άνθρῶπινου. Ή, σ' ένα μεγάλο βαθμό, βίαιη είσβολή της προόδου, οί νέες ανακαλύψεις και οί έντυπωσιακές εφαρμογές τους, προκαλούν τό άνθρῶπινο πρόσωπο σέ τέτοιο σημείο, ώστε νά νομίζουμε ότι βρισκόμαστε στό τέλος της φυσικής ιστορίας του άνθρῶπινου και στην αρχή μιās νέας έποχής άνθρῶπινης παντοδυναμίας, κατά την όποία αποκαλύπτεται στον άνθρῶπινο αυτό πού παρέμενε για αιώνες άγνωστο και τό όποιο ό ίδιος είχε προσδιορίσει ως «μυστήριο» της ζωής.

Οί ανακαλύψεις πού άφορούν στα μυστικά του άνθρῶπινου προσώπου φαίνεται αρχικά ότι μετατοπίζουν σέ έντελῶς νέα βάση τό περί άνθρῶπινου έρώτημα. Βρισκόμαστε άραγε στην έποχή, κατά την όποία ό άνθρῶπιος του άνθρῶπινου έρχεται να αντικαταστήσει τόν άνθρῶπινο του Θεού; Σέ μία έποχή, κατά την όποία ό άνθρῶπιος της φύσεως άποσύρεται για νά δώσει τή θέση του στον άνθρῶπινο της τεχνικής προόδου; Σέ μία έποχή, κατά την όποία ή πρόοδος της Βιοτεχνολογίας μπορεί νά είναι προσδιοριστικός παράγων και νά χαρακτηρίσει και αυτό άκόμη τό περιεχόμενο του άνθρῶπινου προσώπου;

Άπό την άλλη πλευρά ή έποχή τών ραγδαίων έπιστημονικών έπιτευγμάτων, και οί επίσης ραγδαίες κοινωνικές μεταβολές πού μοιραία

1. Berdiaeff, N., *Essai d'une métaphysique eschatologique*, Paris 1946, σ. 250.

τήν ἀκολουθήσαν, σήμανε, σέ πολλά επίπεδα, τήν ἀνάγκη μιᾶς νέας θεωρήσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος τῆς ἐπιστήμης. Τά ἐπιστημονικά στεγανά τοῦ 19ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα φαίνεται νά μή εἶναι τόσο ἀπόλυτα σήμερα. Οἱ δύο τελευταῖοι αἰῶνες εἶχαν κυρίως νά ἐπιδείξουν ἐπιτεύγματα πού ἀφοροῦσαν στόν τομέα τῆς ὕλης καί τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀπό τή θεωρία τῆς σχετικότητας, τήν κβαντομηχανική, τή διάσπαση τοῦ ἀτόμου, τήν ἔρευνα τοῦ ὑπατομικοῦ κόσμου, μέχρι τά ἐντυπωσιακά κατορθώματα στό χῶρο τῶν διαστημικῶν ἐρευνῶν, ἡ ἐπιστήμη ἐκινεῖτο, ὡς ἐπί τό πλεῖστον καί σέ γενικές γραμμές, στήν ἔρευνα τῆς φυσικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα σ' ἓνα τομέα τοῦ ἐπιστητοῦ ἀφοροῦσε σέ συγκεκριμένη σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν τομέα αὐτό.

Στήν ἐποχή μας εἶναι πρόδηλο ὅτι ἐγκαινιάζεται μία διευρυμένη σχέση τοῦ ἀνθρώπου ἐρευνητή μέ τήν ἐπιστήμη. Ἔχει γίνει κατανοητό, σέ ἰκανή πιστεύω ἔκταση, ὅτι ἡ κάθε ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νά λειτουργῇ ἀποκλειστικά, ἀλλά σέ συνεργασία ἢ τουλάχιστον σέ κάποια σχέση μέ παράλληλες ἐπιστήμες. Αὐτό, σέ τελευταία ἀνάλυση, σημαίνει, ὅτι δημιουργεῖται σήμερα μία νέα σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός τή φυσική πραγματικότητα. «Ἡ νέα σχέσις πρός τήν φυσικήν πραγματικότητα δέν ἀφορᾷ μόνον εἰς τόν ἄψυχον κόσμον, ἀλλά μεταμοσχεύεται καί εἰς τόν κόσμον τοῦ πνεύματος»².

Ἡ σχέση αὐτή γίνεται περισσότερο ἀναγκαία καί αἰσθητή ὅταν ἡ ἐπιστήμη ἔχει εἰδικώτερα ὡς ἀντικείμενο τῆς ἔρευνάς της τόν ἀνθρώπινο βίον. Ὅταν τό ἀντικείμενο τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης ἀφορᾷ στά προβλήματα, τά ὁποῖα προκύπτουν ἀπό τά βιοϊατρικά ἐπιτεύγματα, ἀπό τήν παρέμβαση τῆς βιολογίας καί τῆς γενετικῆς καί ἀπό τήν ἐφαρμογή τῆς τεχνολογίας στήν ὑπόθεση τῆς γένεσης, τῆς ἀνάπτυξης, τῆς διατήρησης καί τῆς τελικῆς καταλήξεως τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Τά επίπεδα αὐτά, μέ τά ὁποῖα καταγίνεται ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη καί τεχνολογία, ἀλλά καί ὁ τρόπος τοῦ ἐκφερομένου λόγου της, προκειμένου νά περιγράψῃ τήν ἀνθρώπινη βιολογική λειτουργία, ἀποτελοῦν τό φυσικό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο ἔζησε καί συνεχίζει νά ζῆ ἡ Ἐκκλησία, καί ὅπως σωστά ἔχει διατυπωθῆ, ἀποτελοῦν «τήν μητρική διάλεκτο τοῦ θεολογικοῦ της λόγου»³.

Μ' αὐτό τό σκεπτικό ἡ Θεολογία δέν συνιστᾷ ἓνα λόγο ἀποκλειστικά ὑπερβατικοῦ περιεχομένου καί προσανατολισμοῦ, ἓνα λόγο ἄσχετο

2. Κυριαζοπούλου, Σ.Δ., *Ἡ καταγωγή τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήναι 1965, σ. 20.

3. Ἀρχιεπισκόπου Χριστοδοῦλου, Στό Ν. Χατζηνικολάου, *Ἐλεύθεροι ἀπό τό γονιδίωμα. Προσεγγίσεις Ὁρθόδοξης Βιοηθικῆς*, Ἀθήνα (χωρίς χρονολογία), σ. 9.

καί ανέφικτο, ανεπαρκή νά σταθῆ μπροστά στίς ἐξελίξεις καί νά ἐκφράση ἄποψη, ὄχι ἀσφαλῶς γιά τήν ἐγκυρότητα τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιτευγμάτων ἀλλά γιά τίς συνέπειες πού παράγουν στό ἀνθρώπινο πρόσωπο. Εἶναι ἐνδιαφέρον μάλιστα, ὅτι ἐνῶ κατά τό παρελθόν ὑπῆρχε χάσμα καί καχυποψία μεταξύ Θεολογίας καί θετικῶν ἐπιστημῶν, τίς τελευταῖες δεκαετίες ἐπιδιώκεται κι' ἀπό τίς δύο πλευρές προσέγγιση. Ἰκανός ἀριθμός μεμονωμένων ἐρευνητῶν, ἀλλά καί ἐρευνητικῶν κέντρων, ἐκφράζουν ἐνδιαφέρον νά ἀκουσθῆ ὁ λόγος τῆς Θεολογίας, ἡ ὁποία μπορεῖ νά θέσῃ ἐρωτήματα καί μέ τήν καθαρότητα τοῦ λόγου της νά διαφωτίσῃ πτυχές καί νά διευκολύνη τήν ἐπίλυση προβλημάτων καί τήν ἀντιμετώπιση διλημμάτων. Ἀπό πλευρᾶς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ ἀλματώδης πρόοδος στίς ἐπιστῆμες «αἰχμῆς», οἱ ὁποῖες ἀσχολοῦνται μέ τόν ἐν γένει ἀνθρώπινο βίον, θεωρεῖται ὡς μοναδική εὐκαιρία μαρτυρίας καί παρεμβάσεως, δεδομένου ὅτι τά ἀφορῶντα στό ἀνθρώπινο πρόσωπο συνιστοῦν βασικό κεφάλαιο τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας.

2. Ἡ ἱερότης τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου

Ὁ σεβασμός στό ἀνθρώπινο πρόσωπο ἀποτελεῖ θεμελιῶδες στοιχεῖο γενικά τῆς σύγχρονης ἀνθρωπολογίας. Βέβαια ἔχει διαπιστωθῆ, ὅτι στήν ἐποχή τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καί τοῦ σύγχρονου ἀνθρωπισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει νά ὑποκαταστήσῃ τόν Χριστιανισμό, σέ κάθε τι πού σχετίζεται μέ τήν ἀνθρώπινη ἐλευθερία καί ἀξιοπρέπεια, ἡ ἔννοια «πρόσωπο» ἐμφανίζει μιάν αὐτοτέλεια, ἡ ὁποία θεμελιώνεται συνήθως στήν οὐμανιστική ἠθική ἢ σέ μία καθαρά ἀνθρωπιστική ὑπαρξιακή φιλοσοφία⁴. Ὡστόσο εἶναι ἱστορικά ἀναντίρρητο, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ «προσώπου» εἶναι προῖόν τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας καί συνδέεται ἄρρηκτα μέ τή Θεολογία ἀπό τήν ὁποία καί ἀντλεῖ τό περιεχόμενό της. «Πρόσωπο» στήν πατερική σκέψη εἶναι πρωταρχικά καί κυρίως ἔννοια θεολογική. Στήν προσπάθειά τους οἱ Ἕλληνες Πατέρες νά ἐρμηνεύσουν τό Τριαδικό δόγμα ταύτισαν τίς ἔννοιες ὑπόσταση καί πρόσωπο καί ἔδωσαν ὄντολογικό περιεχόμενο στή δεύτερη. Ἔτσι, «τό ἐκάστου πρόσωπον εἰσφέρεται ἐν ἰδιαζούσῃ ὑποστάσει κείμενον»⁵.

4. Ζηζιούλα, Ἰ. Δ., «Ἀπό τό Προσωπεῖον εἰς τό Πρόσωπον. Ἡ Συμβολή τῆς Πατερικῆς Θεολογίας εἰς τήν ἔννοιαν τοῦ Προσώπου». *Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 287 κ.έ.

5. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Βίβλος τῶν Θησαυρῶν*, 11.

Εἶναι γνωστό, ὅτι στήν ἑλληνική φιλοσοφία ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου ταυτιζόταν μέ αὐτή τοῦ προσωπείου καί κατά συνέπεια δέν μπορούσε νά θεωρηθῆ ὅτι ἐκφράζει τό γνήσιο καί βαθύτερο εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπιτελεῖ τομή στήν ἱστορία τοῦ πνεύματος ἡ διαπίστωση, ἡ ὁποία προκύπτει ἀπό τήν πατερική διδασκαλία, ὅτι τό πρόσωπο δέν ἀποτελεῖ προσδιορισμό καί ἐξωτερική περιγραφή τοῦ ὄντος, ἀλλά τή βεβαίωσή του. Εἶναι σημαντικό νά τονίσουμε ἐδῶ, ὅτι τόσο ἡ φιλοσοφία, ὅσο καί ὁ σύγχρονος ἀνθρωπισμός, ἄν καί διαπιστώνουν τό γεγονός τοῦ προσώπου, τελικά ἀδυνατοῦν νά φθάσουν σέ μιᾶ ὄντολογία τοῦ προσώπου, ἀπλούστατα διότι ἡ κατανόηση τῆς ἔννοιας τοῦ προσώπου δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθῆ ἄν, καθ' οἷονδήποτε τρόπο, ἀποσυνδεθῆ ἀπό τή Θεολογία. Ἡ χριστιανική κατανόηση τοῦ προσώπου ἀπορρέει ἀπό τήν πίστη στά τρία θεῖα Πρόσωπα, τά ὁποῖα ὡς ἄκτιστα εἶναι ἀπόλυτα ἐλεύθερα ἀπό ὅποια παρέμβαση καί ἀναγκαιότητα, καί ὡς ἀγάπη ὑπάρχουν καί συνιστοῦν τή θεῖα κοινωνία. Ὅπως στή Θεολογία, ἔτσι καί στήν ἀνθρωπολογία τό πρόσωπο δηλώνει «τό καθ' ἑαυτό καί ἰδιοσυστάτως ἐξ οὐσίας καί συμβεβηκότων ὑφιστάμενον»⁶. Ὅπως στή Θεολογία, ἔτσι καί στή χριστιανική ἀνθρωπολογία τά πρόσωπα, ἐνῶ διατηροῦν ἀπόλυτα τήν ἰδιαιτερότητά τους, ὑπάρχουν ὡς ἀγάπη καί λειτουργοῦν ὡς κοινωνία ἀγάπης.

Ἀπό αὐτή τή μᾶλλον ἀποσπασματική καταγραφή προκύπτει, θέλω νά πιστεύω, ἡ θεμελιώδης χριστιανική ἀρχή περὶ τῆς ἱερότητας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Τό κάθε ἀνθρώπινο πρόσωπο ἔχει μιᾶ μοναδικότητα ὄχι τόσο λόγω τῆς βιολογικῆς του ἑτερότητας σέ σχέση μέ τά ἄλλα ἀνθρώπινα πρόσωπα, ὅσο λόγω τῆς δυνατότητας πού ἔχει νά μπορῆ μέσα ἀπό τή μοναδικότητά του νά πραγματώνη στήν προσωπική του ἱστορία τή ζωή τοῦ Θεοῦ. Πρόκειται γι' αὐτό πού εἶναι γνωστό στή Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀγιότητα ἢ θέωση. Ἡ θέωση, ὡς μετοχή ὄχι στή φύση ἀλλά στίς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ, καταξιώνει τόν ἀνθρώπο ὡς πρόσωπο, ὡς ἐλεύθερη δηλ. ὄντοτητα νά δημιουργῆ προσωπική ἱστορία ἀγιότητας. Θεμέλιο αὐτῆς τῆς κλήσεως καί προοπτικῆς εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου «κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ (Γεν. 1: 26). Ἡ ἔννοια τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δημιουργίας, προφανῶς, ὑποθέτει ὅτι τό συστατικό στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι ἡ ὑλική του ταυτότητα, ἀλλά ἡ θεῖα του καταγωγή καί σχέση, αὐτός ὁ θεῖος ἐξεικονισμός, ὁ ὁποῖος τόν ὑψώνει στή ζωή τοῦ Θεοῦ. Αὐτό σημαίνει ὅτι, κατά τήν Ὁρθόδοξη ἀνθρωπολογία, ἡ βιολογική πλευρά τῆς ὑπάρξεως τῆς κάθε ἀνθρώπινης ὑπόστασης δέν ἐξαντλεῖ

6. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Διαλεκτικά*, 43.

καί δέν ἀπορροφᾶ τόν ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ζῶο, ἀλλά «ζῶον τῇ πρὸς Θεόν νεύσει θεούμενον». Στή βιολογική, τήν ὑλική του ὑπαρξη περικλείει «κόσμον ἕτερον ἐν μικρῷ μέγαν..., ἄγγελον ἄλλον, προσκυνητήν μικτόν, ἐπόπτην τῆς ὄρατῆς κτίσεως, μύστην τῆς νοουμένης, βασιλέα τῶν ἐπί γῆς βασιλευόμενον ἄνωθεν, ἐπίγειον καί οὐράνιον, πρόσκαιρον καί ἀθάνατον, ὄρατόν καί νοούμενον..., τόν αὐτόν πνεῦμα καί σάρκα»⁷.

3. Ἡ κοινωνική Βιοηθική καί τό ἀνθρώπινο πρόσωπο

Ἡ Βιοηθική πού ἐμφανίσθηκε σχετικά πρόσφατα στόν χῶρο τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν, κατά τά τέλη μόλις τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τόν ἀνθρώπινο βίο καί εἰδικώτερα τά προβλήματα πού δημιουργοῦνται μέ τίς νέες ἀνακαλύψεις καί μεθόδους τῆς Βιοτεχνολογίας, στή διεργασία τῆς γένεσης καί τῆς ἀνέλιξης τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ Βιοηθική, συνεπῶς, ὑπῆρξε ἡ φυσική συνέπεια τῆς προόδου στή βιοϊατρική ἔρευνα καί ἀποτελεῖ περαιτέρω ἐξέλιξη τῆς ἰατρικῆς ἠθικῆς. Ἡ κοινωνική Βιοηθική, ὄχι τόσο ὡς ἐπιστήμη ὅσο ὡς νέα θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου, φαίνεται συχνά νά παραθεωρῆ τό ἀνθρώπινο πρόσωπο ἢ ἀκριβέστερα νά δίνη προτεραιότητα στήν πρόοδο ἔναντι τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Ἐμφανίζεται μέ νέα κριτήρια, μιᾶς «ἀπρόσωπης» θά μπορούσε νά χαρακτηρισθῆ ἠθικῆς, καί ἐντοπίζει τό ἐνδιαφέρον της στήν ἀντιμετώπιση τῶν καινοφανῶν προβλημάτων μέ γενικώτατα ἀξιώματα. Αὐτή ἡ Βιοηθική ἔχει συνήθως ἐλαστικό χαρακτήρα καί ὡς ἐπί τό πλεῖστον παρακάμπτει τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις καί τήν ἠθική, ἡ ὁποία προκύπτει ἀπό μεταφυσικές ἀντιλήψεις, θεμελιώνει δέ τίς προτάσεις της στίς ἀρχές τῶν δικαιωμάτων καί τῆς αὐτονομίας τοῦ προσώπου, τῆς ἀγαθοποιΐας, τῆς ἀποφυγῆς προκλήσεως βλάβης ἢ πόνου, καί τῆς δικαιοσύνης⁸. Ἡ νέα ἠθική, πού προκύπτει ἀπό τήν πρόοδο τῆς Βιοτεχνολογίας, ἐπιδιώκει νά πετύχη συμφωνία τῶν ἐμπλεκόμενων ἐπιστημῶν, ἔτσι ὥστε νά ὑπάρχη καταμερισμός τῆς εὐθύνης καί νά διευκολύνεται ἡ ἀποδοχή τῶν συνεπειῶν τῆς προόδου. Συχνά ἡ νέα αὐτή ἠθική τοῦ ἀνθρώπινου βίου μεταβάλλει τά κριτήρια καί τίς θέσεις της, ὅταν αὐτό ἐπιβάλλουν τά τετελεσμένα τῆς βιοϊατρικῆς προόδου. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ σύγχρονη Βιοηθική ἐπηρεάζεται ἔντονα ἀπό ὑπο-

7. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 45, *Εἰς τό ἅγιον Πάσχα*, 7.

8. Βλ. καί Μαντζαρίδη, Γ.Ι., *Βιοηθική, ἡ ἠθική τῆς παγκοσμιοποιήσεως*, Παγκοσμιοποίηση καί παγκοσμιότητα. *Χίμαιρα καί ἀλήθεια*. Θεσσαλονίκη 2001, σ. 159.

κειμενισμούς και είναι προφανής ή απουσία μιᾶς κοινῆς αποδοχῆς κάποιας βάσεως και κάποιας ἀφετηρίας.

Ἡ σύγχρονη κοινωνική Βιοηθική εἶναι βέβαιο ὅτι θεωρεῖ τόν ἄνθρωπο ὡς βιολογική μόνο ὑπόσταση και τόν ἐξαντλεῖ στή δυνατότητα τῆς ἐπιβίωσής του. Εἶναι φανερό ὅτι ἀγνοεῖ τή γνήσια και ἀπόλυτη ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, τόν βαθύτερο λόγο τῆς βιολογικῆς του ὑπάρξεως, τήν αὐτοσυνειδησία του ὡς προσώπου και τήν ἀπεριόριστη δυνατότητά του νά δημιουργῆ προσωπική ἱστορία, μέ ἀποτέλεσμα νά τόν περιορίζει σ' ἓνα κλειστό κόσμο κυττάρων και γονιδίων. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ἡ Βιοηθική ἔχει ἡ ἴδια μιᾶ πραγματική ἀδυναμία νά ἐπηρεάση τίς ἐξελίξεις, διότι στερεῖται αὐθεντικοῦ, ὅπως ἤδη τονίσαμε, ἐρείσματος, και μᾶλλον περιστασιακά ἐπιδιώκει νά ἀντιμετωπίση τίς καταστάσεις. Ἔτσι, ἡ κοινωνική Βιοηθική διέπεται ἀπό μιάν ἀστάθεια, συχνά καταφάσκει ἀπροϋποθέτως στά ἐπιτεύγματα, ὅταν αὐτά ἐξυπηρετοῦν τή βιολογική ὑπόσταση. Μιά τέτοια ἠθική μπορεῖ νά δέχεται τίς ἐκτρώσεις σάν μέσο θεραπείας, ἀλλά και σάν δικαίωμα τῆς γυναίκας νά διαχειρίζεται ὅπως θέλει τό σῶμα της. Μπορεῖ νά καταφάσκη στίς ἀκραῖες μορφές ὑποβοηθούμενης ἀναπαραγωγῆς και μάλιστα και ἐτερόλογων γονιμοποιήσεων, μέ τό ἀπλοποιημένο σκεπτικό ὅτι συμβάλλουν στή γένεση ἀνθρώπων. Μπορεῖ νά καταφάσκη στήν τροποποίηση τῶν κληρονομικῶν μηχανισμῶν και νά υἱοθετῆ τήν ἐπιλογή ὀργάνων και ἰσθῶν ἀπό πλεονάζοντα ἔμβρυα, μέ τή δικαιολογία ὅτι ἔτσι μπορεῖ νά βελτιωθῆ ἡ ὑγεία και οἱ ὄροι ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Μπορεῖ νά τοποθετῆται θετικά στόν εὐγονισμό, ἀδιαφορώντας ἄν αὐτό εἶναι μιᾶ συγκαλυμμένη μορφή ρατσισμού. Μπορεῖ ἀβασάνιστα νά δέχεται τήν παθητική και ἐνεργητική εὐθανασία σάν μέσο λυτρώσεως ἀπό τόν πόνο, ἀλλά και σάν μοιραία ἀναγκαιότητα πού τήν ἐπιβάλλει τό κοινωνικό συμφέρον. Αὐτοῦ τοῦ τύπου ἡ Βιοηθική, ἡ κοινωνική ὅπως ὀνομάζεται Βιοηθική, συνήθως ἐξαντλεῖ τή συμβολή της σέ μιᾶ τοποθέτηση μπροστά στά ἐπαναστατικά ἐρευνητικά ἐπιτεύγματα (τοποθέτηση ἡ ὁποία εὐλόγα μπορεῖ νά μεταλλάσσεται, ὅταν οἱ συγκυρίες ἢ οἱ νεώτερες ἀνακαλύψεις τό ἐπιβάλλουν) ἀδιαφορώντας στήν οὐσία γιά τά ψυχολογικά, κοινωνικά και νομικά παρεπόμενα τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιτευγμάτων.

Τό ὅτι ἡ κοινωνική Βιοηθική ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά μέ τή βιολογική πλευρά τοῦ ἀνθρώπου καταδεικνύεται και ἀπό τό γεγονός, ὅτι ἀποδέχεται ἀβασάνιστα σχεδόν τήν πρακτική τοῦ πειραματισμοῦ, ἀδιαφορώντας ἄν αὐτή ἐνίοτε ἀποϊεροποιεῖ και μειώνει τό ἀνθρώπινο πρόσωπο, μεταβάλλοντάς το σέ ἀντικείμενο δοκιμῶν. Τό πείραμα εἶναι δοκιμαστική προσπάθεια, ἡ ὁποία ἔχει ἐξ ἴσου τή δυνατότητα τῆς ἐπιτυχίας και τῆς ἀποτυχίας. Ἡ προβληματική, τήν ὁποία συνεπάγεται ὁ

ἐρευνητικός πειραματισμός, γίνεται ιδιαίτερα προφανής όταν αυτή συνδέεται με τήν ἐμβρυϊκή ἔρευνα. Ὅσοι καταφάσκουν στήν ἔρευνα ἑνός ἐμβρύου θεμελιώνουν τή δραστηριότητά τους στήν ἄποψη ὅτι τό ἔμβρυο δέν εἶναι ὠλοκληρωμένος ἄνθρωπος, διότι ἀπλούστατα στερεῖται αὐτοσυνειδησίας. Ἔτσι, τό ἔμβρυο, ἀπό ἓν δυνάμει πρόσωπο, μεταβάλλεται σέ μιά βιολογική μονάδα καί σέ δοκιμαστικό ἀντικείμενο.

Εἶναι νομίζω, κάπως σαφές ἀπό ὅσα μέχρις ἐδῶ σημειώθηκαν ὅτι ἡ κοινωνική Βιοηθική ἀντιλαμβάνεται τόν ἄνθρωπο ὡς ἓνα εἶναι, τοῦ ὁποίου ἡ ὄντοτητα εἶναι συνέπεια τῶν διεργασιῶν τῶν ἀνθρωπίνων γονιδίων. Ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ προσώπου εἶναι ἐδῶ καθαρά ἀνθρωπιστική καί ἡ μοναδικότητά του εἶναι ἀριθμητική, γι' αὐτό καί μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά γίνῃ ἐπωφελές γιά τήν ἔρευνα ἀντικείμενο. Ἔτσι, ἡ Βιοηθική φαίνεται νά ἐκτοπίζει τήν κλασσική Ἠθική, ἡ ὁποία θεωρεῖ τόν ἄνθρωπο ὡς ἀνεπανάληπτη καί μοναδική προσωπικότητα, τοῦ ὁποίου ἡ ζωή κατανοεῖται σέ σχέση μέ τή ζωή τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἡ σύγχρονη μάλιστα Βιοηθική φιλοδοξεῖ νά ὑποκαταστήσῃ κάθε μορφῆ ἠθικῆς καί νά γίνῃ ἀποδεκτὴ ὡς ἠθική τοῦ νέου ἀνθρώπου καί τοῦ νέου κόσμου. Δέν εἶναι ὑπερβολή ἂν τονίζαμε, ὅτι χαρακτήρας της εἶναι κατά κύριο λόγο χρησιμοθηρικός καί εὐδαιμονιστικός.

Ὁ Hubert Doucet, ἀναφερόμενος στίς ἀρχές αὐτῆς τῆς νέας ἠθικῆς, καί μάλιστα στήν ἀμερικανική της ἐκδοχή, τῆς ἀποδίδει τέσσερα χαρακτηριστικά. (α) Τό χαρακτηριστικό τῆς **αὐτονομίας**, μέ τήν ἔννοια τῆς ἀπόλυτης, ὄχι ὁμως πάντα ἀπροϋπόθετης, ἐλευθερίας καί ἀνεξαρτησίας ἀπό παραδεδομένα προηγούμενα. (β) Τό χαρακτηριστικό τῆς **ἀγαθοεργίας**, μέ τήν ἔννοια τῆς προσφορᾶς στόν ἀσθενή, πέρα ἀπό ὅ,τι εἶναι ὑποχρέωση, καί ἐκεῖνο τό ὁποῖο εἶναι ἐκδήλωση καλωσύνης. (γ) Τό χαρακτηριστικό τῆς **μὴ προξενήσεως βλάβης ἢ κακοῦ**, μέ τήν ἔννοια τῆς καταβολῆς κάθε προσπάθειας, ὥστε νά μειωθῇ στό ἐλάχιστο ἡ πιθανότητα προξενήσεως βλάβης στόν ἀσθενή. Καί τέλος (δ) τό χαρακτηριστικό τῆς **δικαιοσύνης**, μέ τήν ἔννοια τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀτομικῶν καί κοινωνικῶν δικαιωμάτων⁹.

Ἔχει προσφυῶς λεχθῆ, ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ Βιοηθική εἶναι ἡ «δεοντολογία τῆς παγκοσμιοποιήσεως» καί δέν εἶναι ἐντελῶς ἄσχετη μέ τήν ἱστορία καί τήν παράδοση τοῦ ἐκκοσμικευμένου Χριστιανισμοῦ¹⁰. Πρόκειται γιά μιά ἠθική, ἡ ὁποία ἀποβλέπει σέ νομικές ρυθμί-

9. *Au pays de la bioéthique. L'éthique biomédicale aux États-Unis*, Genève 1996, σ. 63 κ.έ.

10. Μαντζαρίδη, Γ.Ι., *μν. ἔργ.*, σ. 164.

σεις, στήν ύπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου, τῶν δικαιωμάτων του καί τῶν διεκδικήσεών του. Εἶναι θέμα εἰλικρινείας νά ὁμολογήσουμε ὅτι μιά τέτοια Βιοηθική εἶναι ἀποδεκτή σήμερα καί ἀπό μιά μεγάλη μερίδα Χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐγκλωβίζουν τό χριστιανικό μήνυμα στά στενά ὄρια κάποιας κοινωνικῆς ἠθικῆς. Μέτρο («μέτρον πάντων ἄνθρωπος») καί θεμέλιο τῆς κοινωνικῆς Βιοηθικῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος στήν ἐφήμερη βιολογική του ὑπόσταση. Στό βαθμό πού ἡ ἐπιστήμη ἐξυπηρετεῖ τόν ἄνθρωπο εἶναι ἀπόλυτα καί ἀπροϋπόθετα ἀποδεκτή. Συνεπῶς, δέν ὑπάρχουν φραγμοί στήν ἔρευνα, ἀρκεῖ νά ἀποβαίνει ἡ ἐπιστημονική πρόοδος πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου, νά ἐξυπηρετῇ τίς φυσικές καί ὑλικές ἀνάγκες του, νά ἐλαχιστοποιῇ τήν πιθανότητα ἀσθένειας καί νά ἐπιβραδύνῃ τόν θάνατο. Τελικά πρόκειται γιά μιά ἠθική ἢ ὁποῖα ἔχει ἀφετηρία τῆς τόν ἄνθρωπο καί τελειώνει στόν ἄνθρωπο.

4. Σκέψεις γιά τήν ἀναγνώριση μιᾶς Ὁρθόδοξης Βιοηθικῆς

Παρά τίς σοβαρές ἐπιφυλάξεις καί τά ἐρωτήματα, τά ὁποῖα διατυπώνει ὁ ἀπροκατάληπτος μελετητής τῆς κοινωνικῆς Βιοηθικῆς, καί κυρίως τό ὅτι εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου σχεδόν θεμελιωμένη σέ ἀπρόσωπη βάση μποροῦμε, πιστεύω, νά κάνουμε λόγο γιά μιάν ἄλλου εἴδους Βιοηθική, τήν Ὁρθόδοξη Βιοηθική, ἢ ὁποῖα θά στηρίζεται στήν Ὁρθόδοξη ἀνθρωπολογία, δηλ. θά ἀναγνωρίζῃ τή μοναδικότητα, τή σημασία καί τήν ἱερότητα τοῦ κάθε ἀνθρώπινου προσώπου, ἀνεξάρτητα ἀπό πολιτισμικές καταβολές, θρησκευτικές πεποιθήσεις, καί κοινωνικές προκαταλήψεις. Ἡ Βιοηθική αὐτή δέν θά εἶναι ἀνθρωποκεντρική, ἀλλά θεανθρωποκεντρική. Ἀφετηρία τῆς θά εἶναι ἡ ἀρχή ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος δέν συνιστᾷ μιά βιολογική ἀποκλειστικά ὑπόσταση, ἀλλά ἀνεπανάληπτο πρόσωπο, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀξία καί ἱερότητα ἐγκείται στήν κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία του καί στήν μοναδική δυνατότητα πού ἔχει νά κἀνῃ προσωπική ἱστορία τήν ἐν Χριστῷ ἀναδημιουργία του.

Μέ βάση τήν Ὁρθόδοξη ἀνθρωπολογία, τό ἀνθρώπινο πρόσωπο ὡς θεία εἰκόνα, καί ὡς τέλειος ἐν Χριστῷ ἄνθρωπος, ὑφίσταται στήν ἱστορική του ἔκταση μ' ἕναν τρόπο, ὁ ὁποῖος δέν προσδιορίζεται ἀποκλειστικά ἀπό τούς νόμους τῆς βιολογικῆς ὑπάρξεως. Ἐνῶ ζῆ στόν κόσμο ὡς συγκεκριμένη βιολογική ὄντοτητα, ἔχει τή δυνατότητα νά ὑπερβαίνει τίς σχέσεις πού τοῦ ἐπιβάλλει ἡ βιολογική του ὑπόσταση. Αὐτή ἡ ὑπέρβαση δηλώνεται στήν Καινή Διαθήκη μέ τρόπο ἰδιαίτερα ἔντονο. «Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμενι δοῦναι ἐν τῇ γῆ; οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἡ διαμερισμόν. Ἔσονται γάρ ἀπό τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἐνί διαμερισμένοι, τρεῖς ἐπί δυσί καί δύο ἐπί τρισί, διαμερισθήσονται πα-

τήρ ἐπί υἱῷ καί υἱός ἐπί πατρί, μήτηρ ἐπί θυγατρί καί θυγάτηρ ἐπί μητρί, πενθερά ἐπί τήν νύμφην αὐτῆς καί νύμφη ἐπί τήν πενθεράν αὐτῆς» (Λουκ. 12: 51-53). Ἔτσι, οἱ σχέσεις πού ἐπιβάλλει ἡ βιολογική ζωή κυριολεκτικά ἀνατρέπονται καί τό κάθε ἀνθρώπινο πρόσωπο ἔχει πλέον πατέρα του τόν Θεό Πατέρα καί ἀδελφό του τόν Υἱό τοῦ Θεοῦ, ὁ ὅποιος μέ τήν ἐνανθρώπησή Του θεμελιώνει σχέση ἀδελφότητας γιά ὅλα τά ἀνθρώπινα πρόσωπα. Ἡ σχέση αὐτή βρῖσκει ἀσφαλῶς τήν τέλεια μορφή της στήν ἐκκλησιαστική ζωή καί κοινωνία, ὡστόσο ἡ χριστιανική ἔννοια τῆς ἀδελφосύνης ἔχει μιάν εὐρύτητα, ὥστε νά μή ἀποκλείεται ἀπ' αὐτήν ὁ κάθε ἄνθρωπος.

Ἄν ἰσχύη αὐτή ἡ χριστιανική ἀνθρωπολογική ἀνάλυση, τότε εἶναι προφανές, ὅτι τό κάθε ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προσωπικές ἱστορικές του συμπτώσεις καί τά θρησκευτικά ἢ μεταφυσικά «πιστεύω» του, ἔχει καθ' ἑαυτό στοιχεῖα ἱερότητας, καί ἐπομένως ἡ ὁποία ἐπιστημονική ἔρευνα δέν ἐπιτρέπεται νά ὑποβιάζῃ τόν ἀνθρωπο-πρόσωπο σέ ἀνθρωπο-ἀντικείμενο πειραματισμῶν. Αὐτό οὐδὲν σημαίνει ἀπόρριψη τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἡ ὁποία ἀπό πλευρᾶς χριστιανικῆς ἐντάσσεται στό θεῖο δῶρο τῆς δημιουργικότητας, τό ὁποῖο εἶναι συνυφασμένο μέ τήν ἴδια τή φύση τοῦ ἀνθρώπου ὡς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ. Σημαίνει ἀπλῶς καί μόνο, ὅτι ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀνεξέλεγκτη καί ἄκριτη, γιατί τότε ὄχι μόνο ἀποϊεροποιεῖ τό ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἀλλά καί ἡ ἴδια χάνει τήν αὐθεντικότητά της, ἀφοῦ ἀποσυνδέεται ἀπό τή θεία καταβολή της. Ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι μία αὐτόνομη καί αὐτοκίνητη μηχανή, ἀλλά συνεργός τοῦ Θεοῦ, μπορεῖ δηλ. νά ἐρευνᾷ ἐπειδή ἀκριβῶς ἔχει τή δυνατότητα τῆς δημιουργικότητας ὡς ζῶσα εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ὡς εἰκόνα ὁμοῦς τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος ἔχει προικισθῆ, παράλληλα μέ τό δῶρο τῆς δημιουργικότητας, καί μέ τό ἐξ ἴσου σημαντικό χάρισμα τῆς «διακρίσεως τῶν πνευμάτων» (1 Κορ. 12: 10), τό ὁποῖο τοῦ δίνει τή δυνατότητα νά λειτουργῇ κριτικά καί νά δοκιμάζῃ, ἄν τά ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας του ὑπηρετοῦν τό πραγματικό καλό καί ὄχι κάποιο συμβατικό καλό πού ἔρχεται ὡς ἀποτέλεσμα κάποιου ἀναγκαίου κακοῦ¹¹.

Ἡ Ὁρθόδοξη Βιοηθική πρωτίστως ἐνδιαφέρεται νά δώσῃ λύσεις ὄχι στόν ἐφήμερο ἄνθρωπο, ἀλλά στόν ἄνθρωπο ὁ ὅποιος εἶναι προωρισμένος νά ζήσῃ καί ὄχι νά πεθάνῃ. Αὐτή ἡ ἐσχατολογική θεώρηση τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου φωτίζει τά κριτήρια τῆς Βιοηθικῆς, τῆς προσδίδει ἄλλο νόημα, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀξιολογῇ ρεαλιστικά τά ἀποτελέσματα τῆς προόδου καί νά διακρίνῃ ἄν αὐτά ἐξυπηρετοῦν τό πραγμα-

11. Σκουτέρη, Κ.Β., «Βιοηθική καί τό ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας», *Ἐπίσκεψις*, ἔτος 306, ἀριθμ. 575, Γενεὴ 1999, σ. 24. Ν. Χατζηνικολάου, *μν. ἔργ.*, σ. 208.

τικό συμφέρον του ανθρώπου και αν διασώζουν την ακεραιότητα του προσώπου του. Η Ορθόδοξη βιοηθική πρόταση ασφαλώς δεν παραθεωρεί αυτό το οποίο είναι ο άνθρωπος, ωστόσο αναγνωρίζει την ανυπολόγιστη σημασία αυτού για το οποίο έχει κληθῆ. «Οἶδαμεν γάρ ὅτι ἐάν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῆ, οἰκοδομῆν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καί γάρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τό οἰκητήριον ἡμῶν τό ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες» (2 Κορ. 5: 1-2).

Ἄν ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου θεωρηθῆ ὑπό τό πρῖσμα τοῦ βιολογικοῦ της τέλους θά ἀναγνωρισθῆ, ὅτι ἔχει μοναδική ἀξία ὄχι διότι εἶναι περιορισμένη, ἀλλά διότι εἶναι εὐκαιρία ἀθανασίας. Ἡ ἐσχατολογική προσέγγιση τῆς ζωῆς δέν σημαίνει ποσῶς ὑποτίμηση τῆς ἱστορικότητάς της, σημαίνει ἀπλῶς, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη διάσταση δέν μπορεῖ νά ἐγκλωβισθῆ οὔτε νά ἐξαντληθῆ στά στεγανά τῆς ἐγκόσμιας ὑλικῆς πραγματικότητας. Ἡ Ορθόδοξη βιοηθική πρόταση δέν μπορεῖ παρά σταθερά νά εἶναι ἕνας ὑπεύθυνος ἀντίλογος στήν ἐκκοσμικευμένη Βιοηθική, ἡ ὁποία θέλει νά ὑπηρετῆ τίς ὑπαρκτές ἢ καί τίς ὑποτιθέμενες ἀνάγκες τοῦ ἐκκοσμικευμένου ἀνθρώπου. Ἡ Ορθόδοξη Βιοηθική δέν μπορεῖ νά εἶναι θεραπαινίδα τῆς εὐημερίας ἐνός θνητοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ὑπόμνηση ὅτι στήν ὑπαρξή τοῦ κάθε προσώπου μπορεῖ νά «καταποθῆ τό θνητόν ὑπό τῆς ζωῆς» (2 Κορ. 5: 4). Ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἀναφερόμενος στή σάρκωση τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, παρατηρεῖ ὅτι «ἡμεῖς ἀπό τοῦ νῦν οὐδένα οἶδαμεν κατά σάρκα», γιά νά συμπληρώσῃ, «εἰ τις ἐν Χριστῷ καινή κτίσις· τά ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοῦ γέγονε καινά τά πάντα» (2 Κορ. 5: 16-17). Ἡ Ορθόδοξη Βιοηθική ὀφείλει νά ἀποβλέπῃ στήν οἰκοδομή καί τή στήριξη αὐτοῦ τοῦ «καινοῦ» ἀνθρώπου. Εἶναι στή διάθεση τοῦ «καινοῦ» ἀνθρώπου καί ἔρχεται νά ὑπηρετήσῃ ὄχι τίς φθαρτές του ἀνάγκες, ἀλλά τήν καθολική του εἰκόνα, τήν ὄλη παρουσία του στόν κόσμο.

Ἡ Ορθόδοξη Βιοηθική ἔχει χρέος νά βλέπῃ τό ἀνθρώπινο πρόσωπο ὄχι μονιστικά σάν βιολογική μόνο διάσταση, ἀλλά συνδυαστικά ἢ συνθετικά, σάν πρόσωπο δηλ. στό ὁποῖο συναντᾶται ἡ βιολογική μέ τήν ἐσχατολογική του ταυτότητα. Ἡ συνάντηση αὐτή μᾶς βοηθάει νά δοῦμε τό ἀνθρώπινο πρόσωπο ὄχι στά ἀποκλειστικά ὄρια τῆς ἐνεστῶσας βιολογικῆς ὑπάρξεώς του, ἀλλά σέ μιάν ἔκταση ἡ ὁποία ὑπερβαίνει, χωρίς ἀσφαλῶς νά καταργῆ, τή βιολογική του ἱστορία. Ἴσως αὐτό εἶναι ἡ μεγαλύτερη συμβολή, τήν ὁποία μπορεῖ ἡ Ορθόδοξη Βιοηθική νά προσφέρει στόν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ καί συγχρόνως ὑφίσταται, στήν ἴδια τήν ὑπαρξή του, τά ἀποτελέσματα τῆς προόδου του. Ἡ ὑπόμνηση, ὅτι ὁ βιολογικός ἄνθρωπος πρέπει νά θεωρῆται ὑπό τήν ὀπτική γωνία τοῦ τέλους του εἶναι στοιχεῖο τό ὁποῖο ἀσφαλῶς θέτει στήν ἔρευ-

να προβληματισμούς και φωτίζει διαφορετικά τὰ βιοηθικά διλήμματα.

Ἄν θά ἔπρεπε νά καταγράψω μιά συμπερασματική πρόταση θά ἔλεγα, ὅτι τό χρέος τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας σήμερα εἶναι πρωτίστως νά μή μένη ἀπαθής καί ἄφωνη στίς προκλήσεις τῆς βιοϊατρικῆς τεχνολογίας, ἀλλά νά ὑπογραμμίζει σταθερά τήν ἱερότητα τοῦ ἐκπληκτικοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς καί τόν σεβασμό στό κάθε ἀνθρώπινο πρόσωπο. Πρέπει ὡς ἐρευνητές, ὡς νομικοί καί ὡς θεολόγοι νά συνειδητοποιήσουμε, ὅτι ὁ ἀνθρώπος δέν συνιστᾶ μίαν αὐτοτελή καί αὐτόνομη ὄντοτητα, ἀλλά ἓνα δημιούργημα, τό ὁποῖο ὑπάρχει ὡς μικρόκοσμος καί κινεῖται μέσα σ' ἓνα πολυσύνθετο πλέγμα, τό ὁποῖο ἔχει τήν ἀρχή του στήν ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργία. Μέσα σ' αὐτή τή διάσταση ὁ ἀνθρώπος ἐρευνητής ἔχει ἀσφαλῶς τή θέση του ὡς λειτουργός τῆς ζωῆς, τῆς ὁποίας καί ὁ ἴδιος εἶναι μέρος. Ὡστόσο εἶναι ὑπόθεση τῆς Θεολογίας νά ὑπενθυμίσει, ὅτι τά ὄρια τοῦ ἀνθρώπου δέν ἐξαντλοῦνται στή σαρκική ἐπιβίωση, ἀλλά βυθίζονται σ' αὐτή τή ζωή τοῦ Θεοῦ. Οἱ λόγοι τοῦ Παύλου ἔχουν πάντα μίαν ἐπικαιρότητα, ἰδιαίτερα ἴσως σήμερα πού ἡ ἔκρηξη τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιτευγμάτων φαίνεται νά δίνει πρωτεῖο στήν ἐφήμερη ταυτότητα καί νά παραθεωρῇ τήν ἱερότητα καί αἰωνιότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. «Ἀδελφοί, ὀφειλέται ἐσμέν οὐ τῇ σαρκί τοῦ κατά σάρκα ζῆν· εἰ γάρ κατά σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δέ Πνεύματι τάς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε. Ὅσοι γάρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται οὗτοι εἰσιν υἱοί Θεοῦ» (Ρωμ. 8: 12-14).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Association Orthodoxe d'Études Bioéthiques, *Bioéthique Orthodoxe 1*, Paris 1998.

Bernand, J., *Ἡ Βιοηθική* (ἑλληνική μετάφραση Ἑλένης Σπανοῦ), Ἀθήνα 1996.

Breck, J., «Βιοηθικά διλήμματα καί Ὁρθοδοξία», («Bioethical Dilemmas and Orthodoxy», *Sourozh*, N° 71 (1998), *Σύναξη*, τεύχος 68 (1998), σσ. 5-20.

Βλάχου, Ἰ.Σ., *Τό πρόσωπο στήν Ὁρθόδοξη Παράδοση* (2^η ἔκδ.), Ἀθήνα 1994.

Doucet, H., *Au pays de la bioéthique. L'éthique biomédicale aux États-Unis*, Genève 1996.

Gorovitz, S., «Baiting Bioethics», *Ethics*, 96 (1986), σσ. 356-374.

Jonsen, Albert R., *The Birth of Bioethics*, New York-Oxford 1998.

Σκουτέρη, Κ.Β., «Βιοηθική καί τό ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας», *Ἐπίσκεψις*, ἔτος 30ό, ἀριθμ. 575, Γενεύη 1999, σσ. 22-31.

Χατζηνικολάου, Ν., *Ἐλεύθεροι ἀπό τό γονιδίωμα. Προσεγγίσεις Ὁρθόδοξης Βιοηθικῆς*, Ἀθήνα (χωρίς χρονολογία).

Ζηζιούλα, Ἰ. Δ., «Ἀπό τό Προσωπεῖον εἰς τό Πρόσωπον. Ἡ Συμβολή τῆς Πατερικῆς Θεολογίας εἰς τήν ἔννοιαν τοῦ Προσώπου». *Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος*, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 287-323.